

4. Куликов В. За победу! Хроника 1-й боевой авиагруппы Юго-Западного фронта // Авиамастер. – 1999. – № 6. – С.3-17.
5. Куликов В. Российская армейская авиация в Первой мировой войне // Авиация и время. – 1997. – № 4. – С. 40–44.
6. Можяев А.В. Краткий исторический обзор авиации 1917 г. и начала 1918 г. // Вестник воздушного флота. – 1933. – № 2. – С.5-24.
7. Нелитович С.Г. «... Фронт сплошных митингов». Обобщенные архивные данные об июньском наступлении 1917 года войск Юго-Западного фронта // Военно-исторический журнал. – 1999. – № 2. – С.36-41.
8. Хайруллин М. Воздушные корабли типа «Илья Муромец». – М.: Экспресс-ПРИНТ НВ, 1998. – 56 с.
9. Офицерская воздухоплавательная школа : [Электрон. ресурс : Авиару.рф]. – Режим доступа: <http://aviaru.rf/aviamuseum/aviatsiya/nachalo-aviastroeniya-v-rossijskoj-imperii-2/pervye-aviashkoly-rossii/ofitser-skaya-vozduhoplavatel'naya-shkola/>
10. Тимофеев Ф.Д. Подготовка летчиков в военно-учебных заведениях России в начале XX века // Известия Российского гос. педагог. ун-та им. А.И. Герцена. – СПб, 2007. – №40. – Т. 16. – С.524-531.
11. Севастопольская офицерская школа авиации : [Электрон. ресурс : Авиару.рф]. – Режим доступа: <http://aviaru.rf/aviamuseum/aviatsiya/nachalo-aviastroeniya-v-rossijskoj-imperii-2/pervye-aviashkoly-rossii/sevas-topolskaya-ofitser-skaya-shkola-aviatsii/>
12. Заборовський В.В. Підготовка льотних кадрів напередодні й у ході Першої світової війни (1910–1917 р.) // Зб. наук. праць Харків. ун-ту Повітряних Сил. – 2011. – Вип. 3(29). – С. 233-237.

Отримано: 27.08.2018 р.

УДК 355.48.94(477)“1917”

Куравський В.Г., кандидат історичних наук, підполковник, заступник начальника Державного науково-виробничого центру Збройних Сил України з виховної роботи (м. Чернігів)

ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ВІЛЬНО-КОЗАЦЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ (березень–грудень 1917 року)

У статті розкривається процес виникнення та формування вільно-козацького руху в Україні в контексті революційних подій 1917 року. Розглядаються рушійні сили руху та його мета, особливості становлення організаційних структур і пошук козацькими організаціями шляхів співпраці з новими органами влади в Україні. Висвітлено протиріччя в партійно-політичному середовищі України, що не дозволили розвинути рух до рівня територіального війська.

Ключові слова: *Вільне козацтво, Генеральна козацька рада, збройн і сили України, територіальне військо, Українська революція 1917–1921 рр.*

Одним із головних напрямків сучасної вітчизняної історичної науки є ґрунтовне дослідження боротьби українців за державність у 1917–1921 роках. Серед багатьох питань, що потребують поглибленого вивчення, вагоме місце посідає проблема будівництва збройних сил у часи Центральної Ради, Гетьманату, Директорії Української Народної Республіки (далі – УНР). Одним із найменш з'ясованих аспектів цього будівництва є генеза вільно-козацького руху 1917 року в умовах боротьби українців за державність. Дослідження цього явища дозволить осмислити феномен українського добровольчого руху сучасності. Хро-

нологічні межі розвідки охоплюють час від березня 1917 року (початок революції в Україні і поява перших козацьких осередків) до грудня 1917 року (початок першої українсько-більшовицької війни).

Автор поставив за мету висвітлити процес зародження та розвитку вільно-козацького руху на основі історичного аналізу подій березня–грудня 1917 року.

Окремі аспекти вільно-козацького руху досліджували В. Голубко [1], Б. Якимович [2], П. Захарченко [3], В. Савченко [4] та ін. Цікавими з означеної проблематики є роботи В. Лободаєва [5], В. Бондаренка [6], В. Щерба-

тока [7]. У дисертації В. Лободаєва йдеться про передумови зародження вільно-козацького руху, ідейно-організаційне підґрунтя, визначаються внутрішні суперечності його розвитку. В. Бондаренко дослідив процес організації та розвитку руху на Півдні України у 1917–1918 роках. В. Щербатюк проаналізував стан вивчення Вільного козацтва та на основі наукових досліджень, місцевих матеріалів висвітлив участь вільних козаків у повстанському русі в Україні в 1917–1923 рр.

Козацтво в Україні – це твір нації і належить цей твір до категорій історичних. У час небезпеки український народ звертався до історичної пам'яті, до традицій боротьби за волю і національні цінності. Тому в час пробудження, «відродження нації – об'єднались найбільш свідомі – політично й національно» [8, с.52]. Лютнева революція 1917 року збудила український народ. Вона надала можливості вирішити назрілі економічні, політичні, національні та соціальні проблеми, що були ще більш загострені і підсилені світовою війною. Найгостріше в Україні стояло питання земельних відносин. У XVII–XVIII ст. землі Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Херсонщини входили до складу Гетьманщини та Запорозжя. Наприкінці XVIII ст. українська автономія була зруйнована, але козаки у більшості залишилися на своїх землях, отримавши незначні економічні пільги. Це був один із заможних прошарків українського селянства, у середовищі якого досить міцно трималися козацькі традиції і звичаї, історична пам'ять, що жила в легендах, піснях і переказах. Головна їх ідея – тільки боротьба веде до волі, тільки сила забезпечує право. Ці селяни були однією з найсвідоміших і патріотичних частин українського суспільства. В їх середовищі розпочався рух за відновлення козацтва. Варто зазначити, що напередодні Лютневої революції 1917 року в Російській імперії, політичну й економічну владу в українському селі контролювали російські і польські поміщики. В перші тижні після революції, знаючи про настрої українського селянства, місцева влада панікує, поміщики Браніцькі, Шувалови, Урусови, Лерхи, Єнгельгарти, Врангелі та інші виїжджають до міст, особливо цей процес посилюється в червні–липні 1917 року. В умовах боротьби за владу в українському селі розпочався вільно-козацький рух. З першими ж організаційними заходами кристалізується мета руху – відновлення і розповсюдження в Україні козацького ладу у вигляді Української козацької держави

та захист козацької земельної власності. Селяни, організовуючи владу, розуміли, що владі потрібна збройна сила на яку вона може опертись. Перший осередок Вільного козацтва з'явився в Звенигородському повіті Київської губернії. Організував його в кінці березня 1917 року в рідному селі Гусакове Никодим Смоктей. Один із діячів української революції 1917–1921 років Ю. Тютюнник у своїх спогадах охарактеризував його так: «Був то заможний господар, мав до двадцяти десятин землі, коло тридцяти п'яти років, високий, чорнявий, освіту одержав у Звенигородській двокласовій школі, багато читав» [9]. Н. Смоктей допомагали звенигородці Ковтуненко і Пищаленко, обидва з вищою освітою. Український історик Р. Млиновецький писав, що вони були самостійниками [10, с.144]. 23 квітня 1917 р. за ініціативи Н. Смоктей, який став на той час Гусаківським волосним головою, проходить перший з'їзд Вільного козацтва Гусаківської волості. На з'їзді «вільним козакам, Вільної України» ставилось завдання «... стати на захист всіх людей, від темних сил, котрі хочуть перешкодити вільним правам народів і вернуть старий режим назад». На з'їзді було обрано уряд для 350 козаків [11, арк.104].

У наказі №1 по Гусаківському куреню мета козацтва була визначена так:

«1. Козак обороняє, захищає всі справи селян, веде боротьбу з злочинством, захищає права і вольності громадян, стоїть на сторожі вольностей...

2. Захищати самостійність України, її незалежність, маючи на меті прошлі козацькі справи в господарських розпорядках історичних минулих літ: землі, ліса, луги як власність козацтва» [11, арк.105].

За ініціативи Н. Смоктей розпочалась робота по організації козацьких осередків у Звенигородському повіті. З'явилися односторонні. В травні 1917 р. у половині волостей повіту існували вже сотні і курені Вільного козацтва.

18–23 червня 1917 р., всупереч забороні військового міністра Росії О. Керенського, в Києві відбувся Другий Всеукраїнський військовий з'їзд. Звенигородське Вільне козацтво на з'їзді було представлено С. Гризлом, М. Шаповалом і Сергієнком. Від Таращанського повіту Київської губернії прибули козаки С. Ботвинівський і М. Козярук. Як згадував В. Задоянний (згодом полковник армії УНР), виступи козаків на з'їзді були рішучі і справили на інших делегатів велике враження. Так М. Шаповал у своїй промові наголосив, що

якщо Вільне козацтво одержить наказ прийти в Київ і взяти під охорону наші інституції, то воно це зробить не питаючи дозволу російської влади [12, с.6]. На з'їзді 2500 делегатів (представляли 2 млн солдатів-українців російської армії) постановили розпочати заходи щодо створення української збройної сили – Вільного козацтва [2, с.89]. В останній день роботи з'їзду, 23 червня, Центральна Рада ухвалила свій Перший універсал, яким проголосила автономію України. Документ уперше оголосили на цьому зібранні. Універсал справив велике враження на український народ.

Під впливом Першого універсалу Центральної Ради та рішень Другого Всеукраїнського військового з'їзду вільно-козацький рух охопив всю Київську губернію. Протягом літа 1917 року сформувалося територіальне ядро руху, до якого входили сотні і курені вільних козаків Звенигородського, Таращанського, Канівського, Васильківського, Черкаського повітів. Слід зазначити, що організаторами вільно-козацьких відділів часто були низові представники української влади, яку ні в Києві, ні в Петрограді за владу ще не сприймали. Так, у Канівському повіті в червні 1917 року вільно-козацький рух започаткував учитель І. Велівченко, повітовий комісар. У Гайсинському повіті Вільне козацтво організував начальник повітової міліції Волинець [13]. Русійськими силами вільно-козацького руху виступили українське селянство і національно настроєна інтелігенція.

Хоча вільно-козацький рух розпочався у Звенигородському повіті ще в кінці березня його осередки організаційно об'єдналися лише 29 липня 1917 р., коли відбувся Перший з'їзд Вільного козацтва Звенигородського повіту. На з'їзді було обрано старшину Звенигородського Коша Вільного козацтва:

Кошовий отаман – Семен Гризло.

Помічники кошового отамана – А. Смоктей і Д. Крамаренко.

Було обрано іншу кошову старшину та затверджено інструкцію (фактично статут) Вільного козацтва Звенигородського Коша. В інструкції, зокрема зазначено, що:

«1. «Вільне Козацтво» організується для оборони вольностей українського народу та охорони ладу.

2. «Вільне Козацтво» є територіальною військовою організацією, в яку мають вступати громадяни повіту, не молодші 18 років.

3. Не приймаються до організації люди ворожі до України, та люди карані судом за

карні злочини.

4. Всіма справами організації видають командири з радами козацької старшини.

5. На командні посади старшина вибирається...» [11, арк.113].

Як сповіщав Губернському комісарові, 26 липня 1917 р., Звенигородський повітовий комісар Ковтуненко: в Звенигородському повіті налічувалося до 6000 вільних козаків [11, арк.116].

Вільно-козацький рух виникнувши на Звенигородщині для захисту національних і економічних прав селян, носив, здавалося спочатку, місцевий характер. Але під впливом I Універсалу Української Центральної Ради (далі – УЦР), використовуючи кволість і нерішучість місцевої влади, невирішеність національного і земельного питань, рух вільних козаків Звенигородського повіту охопив усю Київську губернію і почав розповсюджуватися й далі. З'являлися сотні і курені в сусідніх повітах Херсонщини, потім на Чернігівщині, Катеринославщині. Основною одиницею стала сотня, вона набиралася на добровільних засадах із селян одного села і не мала означеної кількості осіб: були сотні з 35 козаків, а були й до 1000 (с. Кирилівка), середня складалася з 200 козаків. Сотні волості (10 сіл) – складали курінь. Курені повіту – кіш [14, с.9]. Найвідоміші: Кіш ім. С. Палія (штаб у м. Біла Церква) Васильківського повіту [11, арк.27], сотня ім. П. Сагайдачного с. Рожнівки Борзнянського повіту на Чернігівщині, сотні Вільного козацтва м. Катеринослава і прилеглих сіл Дієвки, Нових Кайдаків, Амур [15, с.77].

Перші сотні організувалися самочинно, силами місцевих селян, вчителів, дрібних службовців. Членами Вільного козацтва ставали тільки добровольці віком від 18 років, але молоді було мало, бо йшла війна. Основою сотні були люди старші, більшість мали свої господарства. Вони бачили в організації порядок і захист своїх економічних інтересів. Сотенну старшину обирали. Збирали вступні та місячні внески козаків. Четверта частина внесків мала йти до куреня і ще одна четверта – до коша. Курінь організувався у волості зібранням козаків усіх сотень. У багатьох селах і містечках селянам допомагали місцеві самостійницьки налаштовані представники інтелігенції. Курінна старшина теж обиралася. В повіті організувався кіш, кошову старшину обирали на повітовому з'їзді Вільного козацтва. Накази кошового отамана були обов'язковими для всіх козаків коша. Кошовому

отаманові допомагала кошова Рада, що обиралася на з'їзді. Проте, не в усіх кошах існувала Рада, в деяких роль Ради виконувало зібрання кошової старшини. Вільно-козацький рух розвивався стихійно, без указівок з державних або партійних органів і тому форми організації не завжди співпадали, були розбіжності залежно від території розміщення.

На початку революції українські соціалісти-революціонери кинули в маси селянства гасло «За землю і волю». Та розуміння цього гасла не в усіх селян було однаковим. Дехто вважав, що треба розділити панську землю і на цьому закінчити. Проте, найсвідоміша частина українського селянства розуміла, що «волю і землю» потрібно здобувати ділом, а не тільки гаслами. Про ідейне спрямування і цілі вільно-козацького руху промовисто говорять рядки з статуту Вільного козацтва с. Рожнівки Борзнянського повіту: «Хлібороби с. Рожнівки Борзнянського повіту на Чернігівщині пам'ятають як славні предки боронили від ворогів Рідний Край і вважають, що настав рішучий час остаточно та назавжди визволитися Україні від московського панування». Тому «...ухвалили заснувати у себе гурт Вільного Козацтва в числі 160 душ імені гетьмана Петра Сагайдачного, щоб бути на варті волі та спокою на Україні, боронячи її від ворогів...» [14, арк.10]. Цей радикалізм насторожував українські партії, що організували Центральну Раду, бо вони стояли на позиціях «автономної України у складі Росії» і не бажали загострень з Російською владою. Тому спочатку партійні керівники ніби не помічали вільно-козацький рух.

Фактично від зародження рух став полем діяльності і впливів людей національної ідеології, що не захоплювались «єдиним революційним фронтом усіх трудящих Росії», а бачили силу України в організації українського війська. Були це самостійники або люди, які хоч і не усвідомлювали ще принципів самостійництва, але як не байдужі до долі України, розуміли значення вільно-козацького руху і його роль у захисті інтересів українського народу. Яскравий приклад – це виступ 5 липня 1917 року полку ім. П. Полуботка в Києві. Ціль виступу – захоплення влади в Києві, передача її УЦР, як всеукраїнському органу влади. Керувала виступом таємна самостійницька організація [10, с.327]. Протягом ночі 5 липня 1917 року всі центральні установи Києва були захоплені полуботківцями. Але лідери Центральної Ради, боячись конфлікту з Російським

тимчасовим урядом, не вірячи у власні сили, виступ ліквідували силами 1-го Українського полку ім. гетьмана Богдана Хмельницького (командир – підполковник Ю. Капкан). Звенигородський Кіш Вільного козацтва вранці 5 липня, захопивши на ст. Цвітково 4 потяги та зброю, рушив на Київ. На станції Мотовилівка отримавши звістку, що виступ полуботківців ліквідовано, повернули назад. Керував акцією вільних козаків штаб Звенигородського Коша на чолі з С. Гризлом [12, с.7]. Оцінюючи скільки часу потрібно щоб мобілізувати козаків, дослідники припускають, що план виступу був розроблений раніше і дії різних складових виступу були скоординовані [10, с.340].

Після цих подій Центральна Рада активізувала роботу з вільно-козацьким рухом. Варто зазначити, що на Другому військовому з'їзді найвпливовіші партії Центральної Ради – Українська соціал-демократична робітничая партія (УСДРП, лідери – В. Винниченко, М. Порш, С. Петлюра), Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР, лідери – М. Грушевський, П. Христюк, М. Залізняк) намагалися очолити рух, а зазнавши невдачі, дещо охололи до нього. Події початку липня 1917 року змусили виробити певну позицію. Надходили й звернення від губернських владних ланок, як то заява Київської Губернської Ради від 20 липня 1917 р., цитую: «...п.2. Вважаючи на те, що українське військо є не численне і його не вистачить на те, аби поставити українську варту по всіх прифронтових селах і містах, Українська Губерніальна Рада звертається до Генерального Секретаріату військових і внутрішніх справ, аби було послано по всіх селах і містах негайно військових інструкторів для організації з місцевого населення вільних козацьких дружин. Ці вільно-козацькі дружини мають бути озброєною силою і стати проти нападів дезертирів» [11, арк.230].

Здавалося, що інтереси Генерального Секретаріату Центральної Ради та Вільного козацтва мають співпадати, але підходи і методи досягнення кінцевих результатів, як показала практика, не співпадали. Лідери УЦР (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра), орієнтуючись на західноєвропейську модель демократії, розраховували, що вирішать всі проблеми парламентськими методами, зможуть домовитися з Тимчасовим урядом Росії. Тому ні влітку, ні восени 1917 року не планували рішучих кроків по творенню української армії, а рухові Вільного козацтва відводили роль

сільської поліції. Крім того, існувала підозра, як заявив у серпні 1917 р. член Українського Генерального військового комітету (далі – УГВК) при УЦР підполковник О. Пилькевич, що «... посилення козацького руху призведе до відновлення гетьманщини як авторитарного, диктаторського режиму» [16, с.25]. У серпні 1917 р. Голова Генерального Секретаріату і Генеральний секретар внутрішніх справ В. Винниченко видав циркуляр про те, що відділи Вільного козацтва підпорядковуються Генеральному Секретаріату внутрішніх справ. На місцях в обов'язки повітових начальників міліції ставилось завдання організувати і керувати відділами Вільного козацтва. Зовсім інше розуміння ситуації показали лідери вільно-козацького руху. Ще в липні 1917 р. у Звенигородці, за участю отамана Звенигородського Коша С. Гризла і при дієвій підтримці козацтва, відбулося перше засідання організаційного комітету полку ім. Т. Шевченка [11, арк.112]. За планами козаків полк мав стати ядром майбутньої української армії. Голова оргкомітету цього полку капітан М. Добровольський не раз звертався за підтримкою до Української Центральної Ради, зверталось і керівництво Звенигородського Коша [11, арк.115]. На 12 вересня 1917 р. оргкомітет повідомляв УГВК, що добровільно готові вступити до полку 24 чоловіки офіцерів і урядників та 5000 вільних козаків, є приміщення, немає дозволу і грошей [11, арк.127-129].

Не отримавши підтримки українських органів влади, українське вільне козацтво пішло шляхом самоорганізації та подальшої централізації. Політична ситуація вимагала координації дій розрізнених осередків Вільного козацтва. Ініціативну групу очолив працівник УГВК І. Полтавець-Остриця і отаман Звенигородського Коша С. Гризло. 3 жовтня 1917 р. у м. Чигирині розпочав свою роботу Перший Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва. У його роботі взяли участь 200 делегатів, що представляли 60 тис. вільних козаків Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Херсонщини та інших куточків України. За спогадами учасника з'їзду Я. Водяного (отаман Черкаського полку) на з'їзді слабо було представлено Поділля, ще гірше Волинь, де не скрізь були організовані осередки Вільного козацтва. Порядкували на з'їзді звенигородці, хоч мало бути по два делегати від куреня чи полку, а їх було близько 20 чоловік. Фактично ж керівником з'їзду був І. Полтавець-Остриця, що спирався на підтримку звенигородців [17, с.6].

На з'їзді не було жодного визначного діяча Центральної Ради, хоч запрошення були надіслані в Київ [11, арк.125]. Я. Водяний зазначав: «Секретаріат Центральної Ради, на чолі якого стояв В. Винниченко, своїм знехтуванням І з'їзду Українського Вільного козацтва спричинився до того, що головним отаманом Вільного козацтва вибрано для уряду небажаного генерала бувшої російської армії Павла Скоропадського» [17, с.7].

На з'їзді була прийнята відозва до громадян України, обговорений статут Вільного козацтва, прийняті постанови:

«1. Закладаючи по стародавньому звичаю предків-запорожців, перші підвалини організованої збройної сили української демократії, поставили собі найпершим завданням, щоб вільне козацтво стало військом народу і щоб єдиною метою його існування була охорона інтересів і прав народу, а не пануючих класів, до якої б нації ці класи не належали.

2. Утворити Генеральну Козацьку Раду з Наказним Отаманом на чолі. Генеральна Рада має в найближчій часі скликати губернiальні з'їзди, щоб обирати кошових отаманів з старшиною, що надасть організованості і сили козацькому рухові.

3. З огляду на те, що Генеральна Рада робитиме велике діло по охороні здобутків революції та прав народу, а також бере на себе захист краю від руїни в час демобілізації, з'їзд домагається, щоб на утримання Генеральної Ради та усієї старшини було призначено державні кошти. Генеральна Рада Вільного Козацтва має перебувати стало в м. Біла Церква на Київщині» [18, с.187].

Отаманом Українського Вільного козацтва обрали (за поданням І. Полтавця-Остриці) заочно генерала П. Скоропадського, командира 1-го Українського корпусу в складі російської армії.

Було обрано Генеральну Раду у складі: сотник В. Кочубей (ад'ютант генерала П. Скоропадського) - генеральний писар;

І. Полтавець-Остриця – наказний отаман;

Тонковид – генеральний обозний;

М. Левицький – генеральний суддя;

І. Луценко, С. Гризло, М. Шаповал – генеральні хорунжі;

Шомовський, Шендрик, Кіщанський – генеральні осавули.

Так як осередком Генеральної Ради обрано м. Біла Церква, то там вже в кінці жовтня

1917 р. було засновано газету «Вільний козак» (редактор М. Левицький), інструкторську військову школу для підготовки старшин і підстаршин Вільного козацтва [19, с.380].

Рішення з'їзду Вільного козацтва були опубліковані в центральних українських виданнях, це надало нового імпульсу розвитку руху. В Центральній Раді викликав роздратування факт, що провід вільно-козацького руху очолили праві сили, зокрема П. Скоропадський та І. Полтавець-Остриця. Політичні партії створені за національним принципом і які представляли в Центральній Раді росіян, євреїв, поляків, поставились до Вільного козацтва вороже, боячись за своє фізичне існування тому звинуватили вільно-козацький рух у контрреволюції. Депутат УЦР, представник Бунду, Рафес (родом із Білорусії) закликав знищити «это шовинистическое погромное козачество» [8]. Але Рафес помилявся, там де були найміцніші відділи Вільного козацтва (Звенигородський, Таращанський повіти та ін.) анархія була придушена з самого початку, утиски і погроми національних меншин не допускалися. Не менш промовиста і постанова з'їзду губернських і повітових комісарів підпорядкованих Генеральному Секретаріату Київської, Чернігівської, Полтавської, Волинської і Подільської губерній (проходив у той же час, що і з'їзд Вільного козацтва), «проти подальшої організації Вільного козацтва з мотивуванням, що завдяки некультурності, неорганізованості і нахилу широких мас іти за різними демагогічними гаслами, озброєння широких верств людності може знищити завойовану свободу і стати на перешкоді заведення ладу на місцях» [15, с.151]. Очевидно В. Винниченко, що головував на з'їзді підпорядкованих йому губернських і повітових комісарів, займав не достатньо чітку позицію щодо вільно-козацького руху, якщо допустив осуд останнього. Таким чином, на середину жовтня 1917 р. прояснилися позиції як УЦР і Генерального Секретаріату, так і вільно-козацького руху. Центральна Рада і Генеральний Секретаріат прагнули перетворити вільно-козацький рух на загони, які б виконували поліцейні функції в сільській місцевості, підтримували лад і порядок. У земельному питанні підходи уряду і руху також суттєво відрізнялися.

24 жовтня 1917 р. у Петрограді відбулася революція, Тимчасовий уряд було повалено. До влади прийшли більшовики. УЦР не висловила співчуття Тимчасовому уряду, але й

не підтримала більшовиків, а відповідальність за те, що діялось у Петрограді, поклала як на уряд, так і на більшовиків. 25 жовтня 1917 р. Центральна Рада разом з представниками неукраїнських політичних партій створила Крайовий комітет охорони революції, але він не зміг вирішити проблему кризи влади і 28 жовтня розпустився. У боях і сутичках, що точилися 28–30 жовтня 1917 р. у м. Києві між військами Київського військового округу (вірні Тимчасовому уряду) і більшовицькими робітничими загонами, ворогуючі сторони знеслились. Тому влада дісталась третій силі – УЦР. 1 листопада 1917 р. УЦР поширила владу Генерального Секретаріату на Херсонську, Катеринославську, Харківську, Таврійську (без Криму), Холмську і частково Курську та Воронезьку губернії. 3 листопада на об'єднаному засіданні виконкомів Рад робітничих і солдатських депутатів м. Києва Центральну Раду було визнано крайовою владою. 7 листопада УЦР ухвалила III-й Універсал, яким проголосила створення Української Народної Республіки у федеративному зв'язку з Російською республікою. Територією УНР визначалися «землі, заселені у більшості українцями», тобто ті, що на них кількома днями раніше було поширено юрисдикцію Генерального Секретаріату. Крім того, Універсал декларував програму соціально-економічних і політичних реформ, серед них націоналізація землі, що мала вирішити наболіле питання села. Курс на збереження автономії у складі Російської республіки, відмова від боротьби за незалежність, як показав час, був хибним. Центральна Рада не виробила програми створення власного війська.

13 листопада 1917 р. Генеральний Секретаріат УЦР ухвалив Статут «Вільного Козацтва на Україні», що розроблявся комісією Центральної Ради упродовж жовтня. Слід зазначити, що Статут був далекий від законодавчого акту військового характеру. Він нагадував статут спортивно-пожежного товариства, а не військової організації. Мовою оригіналу: «п.2. Товариство ставить метою культурно-просвітній, політичний розвиток його членів, громадське виховання їх, підтримання порядку та спокою на Україні, боротьба з контрреволюційними та іншими темними дезорганізуючими силами. В час війни – боротися з дезертирами, а при демобілізації Вільне Козацтво вживає всіх заходів аби був не нарушений порядок та спокій населення, охороняє маєтки та добро мешканців од знищення їх і грабу-

вання і взагалі стоїть на сторожі спокою та порядку на Україні. п.3. Громада організує зібрання, лекції, дискусії, мітинги, екскурсії... Дбає про поширення газет, журналів... Упоряджує бібліотеку. Влаштує концерти, вистави, організує пластові і гімнастичні курси і спортивні регулярні вправи. Товариство закладає по селах пожежні дружини...» [11, арк.2-7].

Козацтво мало стати добровільним помічником правоохоронних органів. Організацією і постачанням вільних козаків мав займатися військовий відділ УГВК, а підпорядковувалося Вільне козацтво Генеральному секретареві внутрішніх справ, який затверджував полкову старшину. Існувала ще й Генеральна Рада Вільного козацтва в м. Біла Церква про яку в ухваленому Статуті немає жодної згадки. Все це не додавало ладу, вело до двовладдя і взаємної недовіри. Генеральний писар Генерального Секретаріату П. Христюк у своїх споминах пізніше писав: «Одначе здорове зерно вільного козацтва не дало тих наслідків, які могло дати. Особливо це треба сказати про сільське вільне козацтво, яке «добрі люди» постаралися задурити козацькими жупанами, старими пістолями, чубами та гайдамацькими шликами. Генеральна Рада, обрана на I-му з'їзді, попала під великий вплив ріжних «самостійницьких» елементів і авантюристів – генерала Скоропадського та його попихача – молодого старшини Полтавця-Острияниці. Користуючись національно-романтичними козацькими традиціями, що ще жили в селянстві, Скоропадський почав вживати, через своїх агентів, заходів до того, щоб використати національний романтизм в реакційних цілях – а саме, щоб зробити вільне козацтво організацією заможнішого селянства, спосібного стати підпорою гетьманщини. Це й згубило козацтво. Після цього воно спинилося в своїм буйнім розвитку» [18]. Звичайно, ці міркування суб'єктивні, але дають можливість зрозуміти позицію керівництва Генерального Секретаріату щодо Вільного козацтва.

Події накочувались лавиною і загострення політичної обстановки, дезертирство з фронтів, грабунки в тилу, змусили Генеральний Секретаріат Центральної Ради дещо змінити своє ставлення до Вільного козацтва в рядах якого у листопаді 1917 р. налічувалось близько 60 тис. козаків. У грудні була розгорнута певна пропагандистська робота. За умови активної матеріальної і фінансової підтримки,

надання інструкторів, український уряд до кінця 1917 р. міг би мати до 30 тис. озброєних вільних козаків. З різних об'єктивних, а в більшості із суб'єктивних причин, організаційні заходи так і залишилися на папері. Навчившись добре критикувати царський режим, українські соціалісти зіткнувшись з практичною справою – спасували. Якщо в творенні української армії з частин російської вони відчували спротив Тимчасового уряду і не тільки політичний, а й економічний і військовий, то в організації і централізації вільно-козацького руху їм завадила лише власна «короткозорість». Восени 1917 р. віддавши ініціативу в роботі з вільно-козацьким рухом право-національній силі, в грудні 1917 р. лідери соціалістичних партій Центральної Ради (УСДРП, УПСР), коли фактично розпочалася війна з більшовиками, звинуватили Головного отамана Вільного козацтва П. Скоропадського в «бонапартизмі». П. Скоропадський, у свою чергу, піддав критиці Генеральний секретаріат військових справ за невміле управління військами і безглузду кадрову політику, а також дискредитацію Вільного козацтва: «... роздавали зброю різному сброду, який потім діяв під нашим прапором» [20].

Отже, можемо зробити висновок, що Вільно-козацький рух зародився стихійно на початку Української революції серед найбільш національно-свідомої частини українського селянства Правобережної України. Рух мав об'єктивні історичні, соціально-економічні, національні передумови. Ідея вільно-козацького руху – творення народно-військової організації на козацьких традиціях, як основи майбутнього українського війська. Рухійними силами руху виступило українське селянство, та національно настроєна інтелігенція. Метою вільно-козацького руху стала боротьба за національне й економічне визволення, відновлення козацької держави та захист козацької земельної власності. Центральна Рада і Генеральний Секретаріат насторожено поставились до руху, в результаті вільних козаків восени 1917 р. очолили право-національні сили. Напередодні першої українсько-більшовицької війни через нерозвиненість українських владних структур і наявність непереможних протиріч у партійно-політичному середовищі – Вільне козацтво не змогло розвинути до рівня територіального війська, а залишилося місцевою самообороною.

Список використаної літератури

1. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997. – 288 с.
2. Якимович Б. Збройні Сили України: нарис історії. – Львів, 1996. – 360 с.
3. Захарченко П.П. Селянська війна в Україні: рік 1918. – К., 1997. – 188 с.
4. Савченко В.А. Дванадцять воєн за Україну. – Харків: Фолио, 2006. – 415 с.
5. Лободаєв В.М. Українське Вільне козацтво (1917–1918 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка – Київ, 2001. – 216 арк.
6. Бондаренко В.Г. Вільнокозацький рух на Півдні України (1917–1918 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький нац. ун-т. – Запоріжжя, 2006. – 245 арк.
7. Щербатюк В.М. Вільне козацтво: історіографія проблеми // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2009. – Вип.96. – С.62-67.
8. Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990. – Кн.2. – 328 с.
9. Тютюнник Ю. Звенигородський кіш Вільного козацтва // Дзвін. – 1991. – №8.
10. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917–1918 рр. (Про що «історія мовчить»). – Торонто, 1970. – Т.1.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.811, оп.1, спр.1.
12. Задоянний В. Українське вільне козацтво у боротьбі з московською навалою // Тризуб. – 1967. – №8. – С.6-7.
13. Велівченко І. Вільне Козацтво на охороні залізниці Корсунь – Біла Церква // За державність. – Варшава, 1938. – №9.
14. Борис Р. Вільне Козацтво. Ідея узброєного народу в 1917 р. на Україні. – Львів, 1934. – 30 с.
15. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Ужгород, 1932. – Т1. – 437 с.
16. Голубко В. Змарнована сила // Наука і суспільство. – 1992. – №10-12.
17. Водяний Я. Українське Вільне Козацтво та його з'їзд в Чигирині 3.10.1917 р. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – №10.
18. Христюк П. Українська революція. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. – Відень, 1921. – Т.2. – 204 с.
19. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Упоряд. Б.З. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.
20. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ, Філадельфія: АТ “Книга”, 1995. – 495 с.

Отримано: 19.07.2018 р.

УДК 37+354:94(477)“1918”

Даценко О.М., кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри історії війн і воєнного мистецтва НУО України імені Івана Черняхівського (м. Київ)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ БУДІВНИЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

У статті досліджуються проблемні питання будівництва української державності напередодні та під час діяльності уряду П. Скоропадського. Показано вплив зовнішньополітичного чинника на формування військово-політичної ситуації та державотворчих процесів у ході революційних подій на теренах України в 1918 році. Висвітлено ряд позитивних і негативних моментів діяльності П. Скоропадського та його уряду в справі національного державного будівництва.

Ключові слова: Гетьманат, державне будівництво, Павло Скоропадський, Українська держава.

Прихід П. Скоропадського до влади став яскравим свідченням падіння авторитету Центральної Ради та неспроможності її очільників адекватно сприймати й ефективно реагувати

на реалії як внутрішнього, так і зовнішньополітичного життя України. Проте, потрібно відзначити, що розпочинаючи свою діяльність, урядові діячі Гетьманату, як і Центральної